

Terlecki, Ryszard

Tajne władze oświatowe w zachodniej Rzeszowszczyźnie w latach 1939-1944

Rozprawy z Dziejów Oświaty 22, 141-156

1979

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RYSZARD TERLECKI

TAJNE WŁADZE OŚWIATOWE W ZACHODNIEJ RZESZOWSZCZYŹNIE W LATACH 1939—1944

Poniższy artykuł¹ omawia powstanie i strukturę podziemnych władz oświatowych na terenie obejmującym 11 powiatów byłego województwa rzeszowskiego (powiaty: tarnobrzeski, niżański, mielecki, dębicki, kolbuszowski, rzeszowski, strzyżowski, ropczycki, gorlicki, jasielski, i krośnieński), a obecnie będącym częścią 5 województw: tarnobrzeskiego, tarnowskiego, rzeszowskiego, nowosądeckiego i krośnieńskiego. Przedmiotem moich zainteresowań są tylko terenowe komórki centralnych władz oświatowych; pominięte zostały inicjatywy lokalne oraz ośrodki podporządkowane organizacjom wojskowym, partiom politycznym lub nauczycielskiemu ruchowi związkowemu, chociaż ze względu na wielostronne powiązania wymienienie ich będzie czasem konieczne.

Pierwszą próbę objęcia centralnym kierownictwem tworzącego się samorządnie ruchu tajnego nauczania oraz nadania mu rozmiarów choć w części równoważących straty zadane i wciąż zadawane przez okupanta polskiej oświacie, podjęła utworzona w końcu 1939 r. Komisja Oświecenia Publicznego (KOP). W tym samym czasie powstawały podziemne władze zawodowych organizacji nauczycielskich, wśród nich odgrywająca w okresie okupacji najbardziej znaczącą rolę Tajna Organizacja Nauczycielska (TON) — konspiracyjna kontynuacja Związku Nauczycielstwa Polskiego. Organizacje nauczycielskie utworzyły w grudniu 1939 r. w Warszawie Międzystowarzyszeniową Komisję Porozumiewawczą Organizacji i Stowarzyszeń Nauczycielskich; podobna Komisja powstała w Krakowie na początku 1940 r. Wymienione inicjatywy nie miały jednak charakteru tajnego ministerstwa oświaty, taką rolę starała się spełniać Komisja Oświecenia Publicznego, kierowana początkowo przez byłego wiceministra MWRiOP Kazimierza Pierackiego, a po jego aresztowaniu przez Tadeusza Kupczyńskiego — byłego kuratora i dyrektora Instytutu Nauczycielskiego. Powstanie KOP zainicjowała Służba Zwycięstwu Polski, przekształcona wkrótce na Związek Walki Zbrojnej. Kierownictwo tej organizacji uważało, że w warunkach

¹ Artykuł jest skróconą wersją rozdziału przygotowywanej rozprawy doktorskiej: *Oświata w zachodniej Rzeszowszczyźnie 1939—1944*.

okupacji należy całe życie społeczne podporządkować celom wojskowym, tym bardziej, że w tym czasie przewidywano szybkie i zwycięskie zakończenie wojny.

W styczniu 1940 r. przyjechał do Krakowa wysłannik Kazimierza Pierackiego — wizytator Stanisław Godecki i nawiązał kontakt z Włodzimierzem Gałęckim, przedwojennym naczelnikiem wydziału szkół średnich w kuratorium krakowskim. W wyniku przeprowadzonej następnie z Pierackim rozmowy w Warszawie, Gałęcki podjął się kierowania tajną oświatą na terenie zbliżonym do obszaru przedwojennego krakowskiego okręgu szkolnego. W swoich wspomnieniach pisze, że dla większej części Rzeszowszczyzny, która przed wojną należała do województwa lwowskiego, wyznaczono osobne kierownictwo². Natomiast inny działacz KOP, wizytator Vilim Frančić twierdzi, że władza krakowskiej delegatury sięgała aż po Przemyśl³. Na podstawie materiałów pochodzących z poszczególnych powiatów można przypuszczać, że w czasie powstawania komórki KOP planowano nieco mniejszy zasięg jej działania. Później, w trakcie swej pracy, objęła również część byłego województwa lwowskiego.

Niemal natychmiast po powstaniu krakowskiej delegatury KOP przystąpiono do organizowania pracy w terenie. Pomagało w tym Towarzystwo Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych (TNSW), inne organizacje nauczycielskie pozostawały w tym czasie bierne. Na terenie zachodniej Rzeszowszczyzny W. Gałęcki wymienia 4 powiaty, w których powołano mężów zaufania i przystąpiono do formowania ośrodków kierujących tajnym nauczaniem w: Mielcu, Dębicy, Gorlicach i Jaśle⁴. V. Frančić dodaje jeszcze Tarnobrzeg i Ropczyce⁵. Jak wynika z materiałów archiwalnych, nie jest to jeszcze lista pełna. Przyjęły się różne nazwy przedstawicielstw KOP, najczęściej używane to: Powiatowy Zarząd Szkolny, Komisja Szkolna, Powiatowa Tajna Komisja Oświatowa. Przyjrzymy się kolejno ich powstawaniu i działalności w powiatach.

Już na początku 1940 roku powstał Powiatowy Zarząd Szkolny w Dębicy. Władysław Starkel (ps. „Sobolewski”), kierownik żeńskiej szkoły powszechnej w Dębicy stwierdza, że był jego członkiem już od 1 II 1940 r.⁶ Przewodniczącym Powiatowego Zarządu i mężem zaufania

² W. Gałęcki, *Jeszcze raz przez życie*, Kraków 1966, s. 370.

³ V. Frančić, *Działalność Komisji Oświecenia Publicznego (KOP) w latach 1939—1941*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych” (dalej: RKNP), 1971, tom XIII, *Materiały do dziejów oświaty w czasie okupacji hitlerowskiej (1939—1945) na terenie podziemnego Okręgu Szkolnego Krakowskiego* (dalej: *Materiały*), część VII, s. 176.

⁴ W. Gałęcki, *op. cit.*, s. 373—374.

⁵ V. Frančić, *op. cit.*, s. 177—178.

⁶ W. Starkel, *Kwestionariusz*, Archiwum Zespołu Badawczego Dziejów Oświaty w latach okupacji hitlerowskiej 1939—1945, Oddział PAN w Krakowie (dalej: AZBDO), sygn. IV/19/Db.

KOP został Franciszek Sadowski („Dębiński”), były dyrektor Państwowego Liceum i Gimnazjum w Dębicy. Z polecenia Gałęckiego zorganizował pierwszą tzw piątkę, czyli wymieniony Zarząd. Działał w ścisłym porozumieniu z miejscowym dowództwem ZWZ, a I zastępca komendanta Obwodu ZWZ w Dębicy, nauczyciel żeńskiej szkoły powszechnej Piotr Kłamut został członkiem Zarządu. W skład „piątki” weszli również: Stanisław Marcisz, nauczyciel PLiG w Dębicy, działacz komunistyczny i związkowy oraz Józef Cięciel, nauczyciel szkół średnich⁷. Zarząd zajął się organizowaniem tajnego nauczania w zakresie średniej szkoły ogólnokształcącej, objął też opieką i kontrolą istniejące już komplety. Pilnym zadaniem stało się udzielenie pomocy finansowej tajnie uczącym, a także innym nauczycielom potrzebującym wsparcia. Za zgodą Gałęckiego sprzedano część uratowanego z gimnazjum sprzętu, uzyskano pomoc żywnościową od rodziców uczniów, zaciągnięto pożyczki z funduszy społecznych (m. in. z funduszu cmentarnego od ks. Kopernickiego, inną od ks. Nagórzańskiego z Gumnisk — zwrócono je jeszcze w czasie okupacji), uratowano z urzędu skarbowego część przywłaszczonych pieniędzy z poborów. Nieco później zaczęły przychodzić regularne zasiłki z Krakowa. Kontakt z krakowską centralą zapewniali przyjeżdżający łącznicy — przedwojenni wizytatorzy: Maria Chrzanowska i Vilim Frančić; przyjeżdżał też W. Gałęcki. Zespół kierowniczy został poszerzony przez dokooptowanie zaufanych osób kierujących nauczaniem na terenie powiatu: Ferdynanda Filipka, zajmującego się odtąd rejonem Sędziszów — Ropczyce, Kazimierza Mazurkiewicza z Pilzna, Józefa Wierciocha i innych⁸.

Na początku 1940 r. również w Mielcu utworzona została placówka KOP. Stanisław Biernacki, kierownik 7 klasowej szkoły powszechnej w Mielcu pisze: „Od 15 I 1940 r. byłem członkiem Powiatowej Tajnej Komisji Oświatowej w Mielcu”⁹. Inicjatorami tajnej pracy oświatowej byli: Wilhelm Lotz, kierownik szkoły powszechnej w Przecławiu i Stanisław Kowalczyk, były podinspektor szkolny, kierownik żeńskiej szkoły powszechnej w Mielcu. W skład Komisji weszli też inspektor szkolny

⁷ P. Adamski, *Wspomnienia z okresu okupacji*, AZBDO, sygn. II/15/Mlc; P. Kłamut, *Kwestionariusz*, AZBDO, sygn. IV/27/Db; D. Kozaczka, *Zarys historii tajnego szkolnictwa w pow. dębickim w latach okupacji hitlerowskiej*, RKNP, 1976, tom XIX, *Materiały*, część X; natomiast Bronisław Chrzan zamiast J. Cięcienia podaje jako członka Zarządu Józefa Wierciocha, nauczyciela PLiG w Dębicy; B. Chrzan, *Tajne władze oświatowe w powiatach podziemnego Okręgu Szkolnego Krakowskiego w latach okupacji hitlerowskiej*, RKNP, 1970, *Materiały*, część VI, s. 60.

⁸ F. Sadowski, *Notatka sprawozdawcza o zorganizowanym tajnym nauczaniu w Dębicy i powiecie dębickim*, AZBDO, sygn. II/3/Db; F. Sadowski, *Odpowiedź na ankietę*, AZBDO, sygn. II/18/Db.

⁹ S. Biernacki, *Kwestionariusz*, AZBDO, sygn. 1/72/M/K.

i nauczyciel Piotr Adamski, któremu KOP powierzyła funkcję męża zaufania oraz wymieniony już S. Biernacki. Lotz, Adamski i Biernacki byli działaczami „Rocha”. Kontakt z Krakowem utrzymywał P. Adamski, powiat mielecki odwiedził m. in. były naczelnik wydziału szkół powszechnych kuratorium krakowskiego Władysław Kabaciński, który z ramienia KOP działał na terenie południowej Kielecczyny. Głównym przedmiotem prac Komisji było organizowanie tajnego nauczania w zakresie szkoły średniej oraz udzielanie pomocy nauczycielom i ich rodzinom¹⁰.

Trudno jest ustalić dokładną datę powstania przedstawicielstwa KOP w Tarnobrzegu, nastąpiło to w ciągu 1940 r. Mężem zaufania w powiecie tarnobrzeskim został nauczyciel PLiG w Sandomierzu Stanisław Walczyna, w skład Powiatowego Zarządu Szkolnego weszli nauczyciele: Michał Paż i Julian Kirsch. Zespół ten miał kontakty ze Związkiem Tajnego Nauczania działającym w ramach ZWZ we wschodniej Rzeszowszczyźnie. Powiatowy Zarząd funkcjonował do 1942 r. Już w tym czasie wśród miejscowych działaczy konspiracyjnej oświaty powstały nieporozumienia, które w 1943 r. doprowadziły do poważnego konfliktu¹¹.

W powiecie niżańskim nie powstała placówka KOP, chociaż komplety w Stalowej Woli pracowały już od końca listopada 1939 r. Pierwsze rozmowy na temat organizowania w powiecie podziemnego szkolnictwa przeprowadzono w więzieniu w Rzeszowie, gdzie znalazła się duża grupa nauczycieli aresztowanych podstępnie 6 listopada 1939 r. w Nisku na konferencji zwołanej przez niemieckie władze. W celi, w której przebywało 32 nauczycieli z powiatu niżańskiego, doszło też, dzięki życzliwości służby więziennej, do spotkania z umieszczonym w tym samym więzieniu Wincentym Witosem. Po zwolnieniu nauczycieli, co nastąpiło po 11 listopada, rozpoczęła się systematyczna tajna praca oświatowa. Kierowali nią: Kazimierz Rup, były podinspektor oświaty dorosłych w Nisku, działacz ZNP, a następnie TON i „Rocha”; Wacław Górski, kierownik szkoły powszechnej w Stalowej Woli; Oskar Schmidt, były inspektor szkolny; Witold Habdank-Kossowski, dyrektor PLiG w Stalowej Woli; Zdzisław Londoński, dyrektor PLiG w Nisku, w 1940 r. aresztowany i wywieziony do Oświęcimia. Wiosną 1940 r. wysłannik centrali TON z Warszawy Józef Kania spotkał się w Prze-

¹⁰ P. Adamski, *Z dziejów pracy oświatowej na terenie powiatu mieleckiego za okupacji hitlerowskiej*, RKNP, 1961, tom I, *Materiały*, część I, s. 63; B. Chrzan, op. cit., s. 61.

¹¹ S. Walczyna, *Tajne nauczanie powiatu tarnobrzeskiego i sandomierskiego w latach 1939—1944*, AZBDO, sygn. II/8/Tng; P. Adamski, *Wspomnienia...*; J. Sokół, *Zarys historyczny tajnej oświaty w pow. tarnobrzeskim*, RKNP, 1976, tom XIX, *Materiały*, część X, s. 175.

worsku z Kazimierzem Koczocikiem i powierzył mu objęcie kierownictwa podokręgu konspiracyjnego ZNP. Działacze z Niska wkrótce nawiązali z nim kontakt¹².

Tajne nauczanie w Rzeszowie zaczęło się na przełomie 1939 i 1940 r. Kontakt z podziemnymi władzami szkolnymi został nawiązany latem 1940 r. kiedy dr Vilim Frančić powierzył Rudolfowi Reitmajerowi, byłemu dyrektorowi Gimnazjum Mechanicznego w Rzeszowie, funkcję męża zaufania krakowskiej delegatury KOP. R. Reitmajer, który słabo znał teren i miejscowych nauczycieli (do Rzeszowa przyjechał niedługo przed wojną), został raczej łącznikiem z centralą niż organizatorem pracy na miejscu. W czasie spotkań z Gałęckim i Frančićem przedstawiał sytuację szkolnictwa w Rzeszowie i powiecie¹³.

Z Reitmajerem współpracowali m. in. Stanisław Jachimowski, były dyrektor II PLiG w Rzeszowie, działacz TNSW i Marcin Wołowicz, były dyrektor Liceum Pedagogicznego. W tym samym czasie KOP zatwierdziła działalność innego ośrodka tajnego nauczania w powiecie rzeszowskim: istniejącej od pierwszych miesięcy 1940 r. wojskowej organizacji „Kuźnica”. Jej przewodniczący Gabriel Brzęk „Dewajtis”, były adiunkt Uniwersytetu Poznańskiego, związany ściśle ZWZ, kierował z ramienia rzeszowskiej placówki KOP tajnym szkolnictwem średnim ogólnokształcącym. „Kuźnica” w latach 1940—1943 organizowała sieć kompletów i komisji egzaminacyjnych, początkowo w rejonie Błażowej w powiecie rzeszowskim, a następnie na terenie Inspektoratu ZWZ-AK Rzeszów, głównie w powiatach rzeszowskim, dębickim, kolbuszowskim, ropczyckim i strzyżowskim. W 1943 r. została podporządkowana Powiatowej Komisji Oświaty i Kultury w Rzeszowie¹⁴. Również w 1940 r. Rudolf Auriga, kierownik szkoły powszechnej w Rzeszowie, był przewodniczącym Oddziału Powiatowego ZNP, nawiązał kontakt z przewodniczącą placówką TON i utworzył komórkę powiatową, do której należeli: Józef Rohloff, nauczyciel szkoły powszechnej w Rzeszowie i Roman Herman, kierownik szkoły w Rudnej Wielkiej. Łącznikiem z nauczycielami szkół średnich był Stanisław Jachimowski, równocześnie współpracownik KOP. Auriga jeździł do Krakowa i porozumiewał się z tamtejszymi tajnymi władzami szkolnymi. Po jego aresztowaniu i śmierci w 1943 roku rzeszowska komórka TON utrzymywała łączność z Krakowem bez pośrednictwa podokręgu TON w Przeworsku¹⁵.

¹² W. Górski, *Konspiracyjne i jawne szkolnictwo w pow. niżańskim w okresie okupacji*, Archiwum Zarządu Wojewódzkiego ZNP w Rzeszowie; K. Rup, *Szkolnictwo jawne i tajne w powiecie niżańskim woj. rzeszowskiego w okresie okupacji hitlerowskiej*, RKNP, 1973, tom XV, *Materiały*, część VIII, s. 28—30, 34.

¹³ List R. Reitmajera, AZBDO, sygn. II/78/Rsw.

¹⁴ G. Brzęk, *Tajna oświata w oddziałach konspiracyjnych i partyzanckich na Rzeszowszczyźnie*, AZBDO, sygn. II/98/Rsw; B. Chrzan, *op. cit.*, s. 53.

¹⁵ S. Dobosz, *Konspiracyjne władze oświatowe powiatu rzeszowskiego (1940—1944)*, „Rocznik Naukowo Dydaktyczny”, 1976, zeszyt 1/28, s. 110.

W pierwszym okresie okupacji powiaty kolbuszowski i strzyżowski były podporządkowane ośrodkowi w Rzeszowie. W Kolbuszowej tajne nauczanie organizowali nauczyciele zamkniętego Prywatnego Gimnazjum i Liceum oraz działacze ZWZ podporządkowani „Kuźnicy”. Kontakt z Rzeszowem utrzymywali: Gabriel Marek („Lis”), nauczyciel w Porębach Kupieńskich; Zygmunt Żytkowski, przed wojną nauczyciel Pr. GiL; Kazimierz Skowroński, nauczyciel Prywatnego Gimnazjum Kupieckiego Towarzystwa Szkoły Ludowej w Rzeszowie, w czasie okupacji mieszkający u rodziny w Kolbuszowej¹⁶.

W Strzyżowie tajnym nauczaniem w zakresie szkoły średniej kierowała Anna Hajduk, absolwentka strzyżowskiego gimnazjum, przed wojną nauczycielka gimnazjum w Jaśle. Ośrodek do 1942 r. działał samodzielnie¹⁷.

Ropczyce przed wojną należały do powiatu dębickiego. W okresie okupacji praca oświatowa w tym rejonie była podporządkowana władzom w Dębicy. Jednak KOP miała w Ropczycach swojego męża zaufania, był nim ksiądz Jan Zwierz¹⁸. Kontakt został nawiązany bez pośrednictwa Powiatowego Zarządu Szkolnego w Dębicy, bo jego kierownik Franciszek Sadowski twierdzi, że nie wiedział o istnieniu ropczyckiego ośrodka¹⁹.

W Gorlicach pierwsze kontakty z Krakowem zostały nawiązane w 1940 r. Mężem zaufania KOP wyznaczono Dominika Gnoińskiego, byłego zastępcę inspektora szkolnego. Tajne nauczanie działało od przełomu 1939 i 1940 r., a w lecie przeprowadzono już pierwsze egzaminy dla uczniów kompletów. W 1941 r. została zorganizowana pierwsza „piątka” powiatowa w składzie: Franciszek Gunia, przedwojenny inspektor szkolny, kierownik szkoły powszechnej w Gorlicach, przewodniczący „piątki”; Kazimierz Czyżyk, były inspektor szkolny w Katowicach, w czasie okupacji kierownik szkoły w Ropiey Polskiej; Edmund Kowarz, nauczyciel PLiG, dyrektor Szkoły Handlowej; Bolesław Wąsacz, kierownik szkoły w Bystrej, powiatowy prezes TON; Dominik Gnoiński. Zespół ten kierował oświatą do wiosny 1942 r.²⁰.

¹⁶ B. Chrzan, *Informacja o tajnym nauczaniu w powiecie kolbuszowskim w latach okupacji hitlerowskiej*, RKNP, 1976, tom XIX, *Materiały*, część X, s. 84—85.

¹⁷ A. Hajduk, *Ośrodek tajnego nauczania w Strzyżowie n. Wisłokiem w latach okupacji niemieckiej 1939—1945*, do druku przygotował B. Chrzan, RKNP, 1973, tom XV, *Materiały*, część VIII, s. 46—47.

¹⁸ V. Frančić, *op. cit.*, s. 178.

¹⁹ F. Sadowski, *Notatka...*

²⁰ F. Gunia, *Uwagi dotyczące tajnego nauczania na terenie powiatu gorlickiego*, AZBDO, sygn. II/31/Gle; S. Zabierowski, *Jeszcze w sprawie tajnego nauczania na poziomie średnim w pow. gorlickim*, AZBDO, sygn. II/51/Gle; K. Czyżyk, *Tajne nauczanie w powiecie gorlickim w latach 1939—1945*, RKNP, 1976, tom XIX, *Materiały*, część X, s. 94.

Na początku 1940 r. powstały w Jaśle dwa niezależne od siebie ośrodki podporządkowane delegaturze KOP w Krakowie. Pierwszym kierował Kazimierz Płaczek, były dyrektor PLiG w Jaśle, późniejszy powiatowy Delegat Rządu. Drugi ośrodek powstał pò przyjeździe z Krakowa Anieli Sowy, przedwojennej wizytatorki szkół zawodowych i przeprowadzeniu przez nią rozmów z Alfredą Breitmeierową, kierowniczką szkoły powszechnej w Jaśle, przewodniczącą Oddziału Powiatowego ZNP. Ten drugi ośrodek był w powiecie uważany za inicjatywę związkową, tym bardziej że A. Breitmeierowa kierowała podziemną komórką TON (dyrektor Płaczek był przed wojną działaczem TNSW). Kilkakrotne próby uzgodnienia ściślejszej współpracy, prowadzone m. in. z sąsiednich Gorlic przez Franciszka Gunię i Dominika Gnoińskiego nie dały rezultatu. Pomimo że brakowało jednolitego kierownictwa, tajne nauczanie rozwijało się pomyślnie, a w terenie już 1940 r., w okresie od maja do września, zostali wyznaczeni mężowie zaufania dla poszczególnych gmin²¹. Teren powiatu jasielskiego wizytowali: Maria Chrzanowska, Władysław Bryda, Włodzimierz Gałęcki, Vilim Frančić, Władysław Kabaciński²².

W Krośnie wcześniej powstała komórka TON, kierowana przez kierownika szkoły ćwiczeń Jana Lenarta; w jej skład wchodził nauczyciele Jan Jagiełło i Stanisław Luszniak. Komórka związkowa od chwili powstania współpracowała z Komendą Obwodu ZWZ Krosno. Jej aktywność w późniejszym okresie była związana z przyjazdem Józefa Kani, działacza kierownictwa TON, którego choroba zmusiła do schronienia się u rodziny w Krośnie. Mężem zaufania delegatury KOP był Stanisław Bobak, przed wojną dyrektor miejscowego PLiG, działacz TNSW. W rejonie Iwonicza i Miejsca Piastowego samodzielną akcją tajnego nauczania prowadził wraz z grupą nauczycieli ksiądz Erazm Skórnicki²³.

Komisja Oświecenia Publicznego była pierwszą podziemną władzą szkolną obejmującą swym zasięgiem większą część kraju, chociaż efekty jej pracy nie wszędzie były jednakowe. Krakowska delegatura KOP była na pewno najczynniejszą i swoje komórki terenowe rozbudowała w prawie wszystkich podlegających jej powiatach. Zaslugą KOP było ujednoczenie i koordynowanie akcji tajnego nauczania głównie w za-

²¹ A. Breitmeier, *Szkic organizacyjny tajnego nauczania w powiecie jasielskim*, AZBDO, sygn. II/1/Jso; M. Wieliczko, *Tajna oświata w Jasielskiem w latach 1939—1945*, RKNP, 1976, tom XIX, *Materiały*, część X, s. 202—204.

²² L. Król, *Obraz tajnego nauczania na terenie PLiG w Jaśle*, Archiwum Zarządu Głównego ZNP Warszawa (dalej: AZG ZNP), sygn. 24/82.

²³ ks. E. Skórnicki, *Z tajnego nauczania w Iwoniczu*, AZBDO, sygn. II/11/Kso; J. Kucza, *List do K. Holejki*, AZBDO, sygn. II/7/Kso; S. Gawęda, *Szkolnictwo i oświata w okresie międzywojennym i w czasie okupacji*. [w:] *Krosno. Studia z dziejów miasta i regionu*, t. II, Kraków 1973, s. 371—373.

kresie szkoły średniej, rozpoczętej spontanicznie w wielu ośrodkach, oraz inicjowanie i rozszerzanie jej tam, gdzie jeszcze nie była prowadzona.

Równolegle rozwijała się działalność Tajnej Organizacji Nauczycielskiej. Rozbieżności między tymi dwiema inicjatywami wynikały przede wszystkim z przyczyn politycznych. TON nieufnie odnosiła się do współpracy ze Związkiem Walki Zbrojnej, obawiając się silnych w nim wpływów sanacyjnych; stąd podobnie nieufny stosunek do związanej z ZWZ pracy Komisji Oświecenia Publicznego. Uchylając się od współdziałania z organizacją wojskową, członkowie kierownictwa TON nawiązali kontakt z utworzonym przez Ryszarda Świętochowskiego Centralnym Komitetem Organizacji Niepodległościowych (CKON), za którego pośrednictwem nauczycielski ruch związkowy był wspierany finansowo z pieniędzy od jesieni 1939 r. przekazywanych z Paryża przez rząd generała Władysława Sikorskiego. Uczestnictwo w CKON nie wymagało ścisłego podporządkowania politycznego, natomiast zapewniało opiekę i pomoc, głównie finansową, oraz kontakt z najważniejszym ośrodkiem dyspozycyjnym — z rządem emigracyjnym. Centralny Komitet wywodził się z przedwojennej koncepcji Frontu Morges i lewicowym działaczom z centrali TON był bliższy niż kierowana przez sanacyjnych oficerów Służba Zwycięstwu Polski, a potem ZWZ²⁴. W krakowskim ZNP silne były przed wojną tendencje prosanacyjne, dlatego konspiracyjni działacze związkowi poparli KOP, a nie centralną piątkę TON. Podobna sytuacja zaistniała w województwie kieleckim²⁵. Problematyka związana z działalnością Komisji Oświecenia Publicznego nie została dotąd szerzej opracowana i wymaga wielu jeszcze badań, tym trudniejszych, że wciąż ubywa ludzi związanych z tą organizacją w latach okupacji²⁶.

Jesienią 1940 r. powstał nowy centralny ośrodek kierowniczy: Departament Oświaty i Kultury (DOiK). Jego utworzenie było wynikiem skryształizowania się koncepcji podziemnych władz i powstania Delegatury Rządu na Kraj, w której poszczególne departamenty spełniały rolę konspiracyjnych ministerstw. Funkcję dyrektora DOiK objął Czesław Wycech, członek centralnej piątki TON i działacz ludowy.

W Krakowie kierownikiem Okręgowego Biura Szkolnego (taka nazwa przyjęła się dla działającej z ramienia DOiK Okręgowej Komisji Oświaty

²⁴ T. Szczechura, relacja ustna z 12 IV 1978; R. Buczek, *Tragedia Ryszarda Świętochowskiego*, „Zeszyty Historyczne”, nr XXV, Paryż 1973, s. 151 i 164; J. R. Szaflik, *Początki konspiracyjnego ruchu ludowego*, Warszawa 1973, s. 150.

²⁵ T. Szczechura, *op. cit.*, O rozbieżnościach w TON, por.: C. Wycech, *Z dziejów tajnej oświaty w latach okupacji 1939—1944*, Warszawa 1964, s. 20.

²⁶ Należy żałować, że tak niewiele miejsca poświęcił KOP Józef Krasuski, *Tajne szkolnictwo polskie w okresie okupacji hitlerowskiej 1939—1945*, Warszawa 1977, s. 70—72, 98—100.

i Kultury) został Jan Smoleń, przed wojną nauczyciel polskiego gimnazjum w Bytomiu, w czasie okupacji działacz Ruchu Ludowego i jego komisji, zajmującej się oświatą na terenie okręgu. Po spotkaniu J. Smolenia z W. Gałęckim została nawiązana współpraca, a po ustaleniach na szczeblu centralnym, w których wyniku Komisja Oświecenia Publicznego podporządkowała się Departamentowi, krakowskie Okręgowe Biuro Szkolne (OBSz) stało się obowiązującą podziemną władzą szkolną. W. Gałęcki objął w OBSz funkcję referenta do spraw tajnego nauczania w zakresie szkoły średniej ogólnokształcącej, a wielu członków terenowych komórek KOP weszło w skład Powiatowych Komisji Oświaty i Kultury, stanowiących kolejny szczebel struktury władz Departamentu. Trzeba jednak zaznaczyć w tym miejscu, że nie wszyscy działacze poprzednich władz oświatowych znaleźli się w nowych władzach oraz, że w niektórych powiatach nie obeszło się bez sporów i politycznych konfliktów.

Ponieważ składy osobowe Powiatowych Komisji Oświaty i Kultury (PKOiK), także w powiatach zachodniej Rzeszowszczyzny, zostały już opracowane²⁷, nie ma potrzeby powtarzania ich tu w całości. Konieczna jest jednak uwaga, że opublikowane składy osobowe Komisji podają stan uznany i zatwierdzony na szczeblu okręgu. Rozważając kandydatury na członków PKOiK kierownicy Okręgowego Biura Szkolnego wybierali przede wszystkim osoby działające już w terenie: w TON, w Ruchu Ludowym lub w przedstawicielstwach likwidującej się Komisji Oświecenia Publicznego. W niektórych powiatach zaufanie nauczycieli mieli inni działacze niż ci, których wytypowano, dlatego czasem stan faktyczny był inny niż podawały dokumenty Komisji Okręgowej. Poza tym osoby działające w komisjach zmieniały się, co nie zawsze było zanotowane w sprawozdaniach PKOiK. Stąd w niektórych dokumentach i wspomnieniach występują znaczne rozbieżności, a różni działacze wymieniają różne składy komisji. Podobnie trudne jest ustalenie dat powołania Powiatowych Komisji.

Rozbieżności w relacjach dotyczą m. in. powiatu dębickiego. Najbardziej przekonujące wydaje się wspomnienie Piotra Adamskiego, który stwierdza, że Jan Smoleń przyjechał do Dębicy w grudniu 1942 r. Rozmawiał z Franciszkiem Sadowskim, Stanisławem Marciszem, Franciszkiem Dwornikiem i innymi. Ostatecznym ustaleniem składu Komisji zajął się Karol Ziarno ps. „Sikora”, referent organizacyjny Departamentu Oświaty i Kultury, od czerwca 1942 r. przeniesiony do OBSz w Krakowie, zastępca Smolenia, organizator sieci powiatowych komisji

²⁷ Skład osobowy kierownictw tajnej oświaty w czasie okupacji hitlerowskiej, wstępem opatrzył i materiały do druku przygotował Tomasz Szczechura, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1975, nr 4; B. Chrzan, *Tajne władze...*

w okręgu. Komisja w Dębicy rozpoczęła pracę w marcu 1943 r.²⁸ Franciszek Sadowski, który kierował oświatą w powiecie do przyjazdu Smoleńca, pisze: „Zjechał do nas wtedy Smoleń i wspólnie z nim postanowiliśmy całą pracę tajnego nauczania w powiecie zreorganizować. Zrzekłem się kierowania PKOiK, pozostawiając sobie kierownictwo Gminnej (Miejskiej) KOiK, prowadzenie tajnego gimnazjum w Dębicy łącznie z prowadzeniem w mieście egzaminów dojrzałości i w tym charakterze pracowałem do końca okupacji”²⁹. F. Sadowski jako pierwszego przewodniczącego PKOiK wymienia Ferdynanda Filipka, nauczyciela w Będziemyślu i Iwierzycach, działacza „Rocha” i powiatowego prezesa TON. Jednak niektóre relacje i opracowania sugerują, że pierwszym przewodniczącym był Stanisław Marcisz, nauczyciel PLiG w Dębicy, aresztowany w 1943 r., a dopiero po nim kierownictwo objął F. Filippek³⁰. Wydaje się, że następstwem likwidacji KOP i powstania OBSz były pewne zmiany w kierownictwach powiatowych już w 1941 r., pomimo że ostateczne ustalenie i zatwierdzenie składu Komisji nastąpiło znacznie później. Dlatego Bronisław Chrzan, referent organizacyjny OBSz i przewodniczący Miejskiej Komisji Oświaty i Kultury w Krakowie jako datę powstania PKOiK w Dębicy podaje rok 1941³¹. W okresie 1941—1943 w Dębicy i powiecie działał już zespół współpracujących ze sobą nauczycieli, który mógł pracować bez ścisłego określania funkcji pełnionych przez poszczególnych członków. W tym czasie na czoło zespołu wysuwał się S. Marcisz, chociaż formalnie nie był wtedy przewodniczącym. W 1943 r. o wyborze F. Filipka, a nie F. Sadowskiego, zadecydowała m. in. ich przynależność związkowa: pierwszy był działaczem TON, drugi działaczem TNSW.

W 1941 r. kierownikiem dębickiej komórki „Kuźnicy” został Kazimierz Kubik, przed wojną nauczyciel i pracownik administracji szkolnej w Krakowie. „Kuźnica” organizowała w powiecie swoje komplety i sesje egzaminacyjne, współpracowało z nią wielu nauczycieli. Niektórzy z nich zostali członkami PKOiK: Władysław Zieliński, były nauczyciel PLiG w Dębicy, od 1942 r. członek „Kuźnicy”, a pod koniec jej istnienia równocześnie członek PKOiK; Franciszek Dwornik, uchodzący z Łodzi, gdzie był nauczycielem PLiG, referent do spraw szkolnictwa średniego PKOiK; Władysław Starkel, kierownik szkoły powszechnej w Dębicy, zastępca przewodniczącego i skarbnik PKOiK³². Władzom

²⁸ P. Adamski, *Uwagi dotyczące zarysu szkolnictwa na terenie pow. dębickiego S. Janusza*, AZBDO, sygn. II/21/DbA.

²⁹ F. Sadowski, *Notatka sprawozdawcza...*

³⁰ F. Filippek, *Wyjaśnienia i uzupełnienia*, AZBDO, sygn. II/27/DbA; *Skład osobowy...*, op. cit., s. 574.

³¹ B. Chrzan, *Tajne władze...*, s. 60.

³² S. Janusz, *Szkolnictwo i oświata w pow. dębickim w okresie okupacji hitlerowskiej*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Dębicy”, 1969, tom I, s. 154—155; G. Brzęk, *Biogramy członków „Kuźnicy”*, AZBDO, sygn. IV/116/Rsw.

oświatowym w Dębicy podlegał teren późniejszego powiatu ropczyckiego. Komisja powołała swoich mężów zaufania: dla terenu Ropczyc i Sędziszowa — Józefa Wierciocha, dla terenu Pilzna i okolicy — Kazimierza Mazurkiewicza, który już od 1940 r. współpracował z KOP i władzami wojskowymi. Oprócz kompletów tworzono Komisje Egzaminacyjne, których zadaniem była kontrola poziomu tajnego nauczania³³.

W Mielcu zespół początkowo podporządkowany KOP w Krakowie, od czasu powstania OBSz uważany był za jego przedstawicielstwo. Formalna zmiana nastąpiła na początku 1943 r. Pod koniec 1942 r. Władysław Kabaciński, kontrolujący sytuację tajnej oświaty z ramienia AK, zawiadomił P. Adamskiego, że konspiracyjne szkolnictwo przejmują nowe władze. Na początku 1943 r. przyjechał z Krakowa Karol Ziarno i wtedy ustalono skład PKOiK. Równocześnie Adamski został dokooptowany do OBSz jako referent spraw szkolnictwa powszechnego i łącznik z powiatami: mieleckim, dębickim, tarnobrzeskim i niżańskim³⁴. Tylko niewielkie zmiany w składzie osobowym PKOiK w porównaniu z Komisją Oświatową KOP można wytłumaczyć udziałem działaczy tej ostatniej w Ruchu Ludowym — co zbliżało ich do ludowców z OBSz (ze składu KOP do PKOiK nie wszedł tylko S. Kowalczyk). Po utworzeniu Komisji powołano kierowników tajnego nauczania dla poszczególnych gmin: Antoni Sierpowski — gminy Borowa i Czermin, Stanisław Biernacki — Gawłuszowice i Mielec — wieś, Władysław Micek — Mielec miasto, Tadeusz Lubaska — Padew i Tuszów Narodowy, Wilhelm Lotz — Przeclaw, Marian Kopaczyński — Wadowice Górne i Radomyśl Wielki. Od końca 1943 r. w miejsce jednoosobowych kierownictw powoływano 3-osobowe Gminne Komisje Oświaty i Kultury (GKOiK) oraz łączników między Komisją a gminami. Przewodniczącym Komisji Egzaminacyjnej został Stanisław Biernacki³⁵.

Trudna sytuacja zaistniała w powiecie tarnobrzeskim. PKOiK powstała tam pod koniec 1942 r., jej przewodniczącym został mąż zaufania KOP Stanisław Walczyna. Już po paru miesiącach doszło pod naciskiem OBSz do zmiany w kierownictwie. Przeprowadził ją Karol Ziarno, który z polecenia J. Smolenia przyjechał do Stalowej Woli wczesną wiosną 1943 r., przyczyny zmiany nie wydają się do końca wyjaśnione. Jednym z powodów było ograniczenie prac Komisji tylko do tajnego nauczania na poziomie szkoły średniej bez uwzględnienia potrzeb szkolnictwa podstawowego. Powstała też obawa, że jeden z członków komisji zamierzał podpisać volkslistę. Uważano, że potrzebne jest bardziej sprężyste kierownictwo. W rezultacie S. Walczynie powierzono kierowanie sekcją

³³ K. Mazurkiewicz, *Materiały do historii tajnego nauczania w pow. dębickim ze szczególnym uwzględnieniem rejonu Pilzna*, AZBDO, sygn. II/30/DbA.

³⁴ P. Adamski, *Wspomnienia...*; P. Adamski, *Z dziejów pracy...*, s. 63—64.

³⁵ AZBDO, materiały w teczках II i IV Dębica.

szkolnictwa średniego, a przewodnictwo Komisji oddano Wacławowi Górskiemu, zastępcy przewodniczącego PKOiK w Nisku. Zmiana spowodowała konflikty: nowego kierownika traktowano niechętnie, polecenia OBSz nie były wykonywane, P. Adamski i K. Ziarno przyjeżdżali łagodzić spory. W kwietniu 1944 r. przewodniczącym PKOiK został Józef Mazur, dotychczasowy członek Komisji i kierownik powiatowej komórki TON. Ta ostatnia zmiana nastąpiła w czasie, gdy W. Górski był zmuszony ukrywać się, co poważnie utrudniało kierowanie Komisją³⁶. PKOiK w Tarnobrzegu przez pewien czas podlegał powiat sandomierski; co do tego, jak długo trwał ten stan rzeczy, nie ma zgodnych opinii³⁷. W powiecie tarnobrzesckim utworzono 13 Gminnych Komisji Oświaty i Kultury, powołano też Komisję Egzaminacyjną. Jeden z ośrodków tajnego nauczania nie podporządkował się PKOiK, należeli do niego m. in. Zygmunt Szewera, przed wojną nauczyciel gimnazjalny w Tarnobrzegu, w latach 1940—1943 adiutant komendanta Obwodu ŻWZ AK, ksiądz Stefan Czepek, Józef Walczyna i inni. Ośrodek utrzymywał kontakt m. in. z oddziałem „Jędrusiów”³⁸.

W powiecie niżańskim wymieniony poprzednio zespół w 1942 r. został zatwierdzony jako PKOiK. W miejsce aresztowanego Z. Londońskiego dokooptowano Antoniego Sawickiego, nauczyciela szkoły powszechnej w Stalowej Woli. Wacław Górski od 1943 r. był jednocześnie przewodniczącym Komisji w Tarnobrzegu. Przewodniczącym w Nisku został Kazimierz Rup. Zgodnie z dyrektywą OBSz powołano gminnych mężów zaufania i Komisję Egzaminacyjną. Kontakt z P. Adamskim utrzymywał z ramienia PKOiK w Nisku W. Górski, w sprawach organizacyjnych powiatu przyjeżdżał K. Ziarno. Kiedy wiosną 1944 r. komunikacja przez San stała się trudną i niebezpieczną, Komisja zawiesiła swą działalność, oświatą na prawym brzegu kierował K. Rup, a na lewym W. Górski³⁹.

W Rzeszowie po scaleniu ośrodków organizowanych przez KOP i TON, kierownikiem tajnej oświaty został Rudolf Auriga, który aż do lata 1943 r. jeździł do Krakowa i utrzymywał stały kontakt z OBSz. Po jego aresztowaniu zespół kierujący tajnym nauczaniem wydelegował Ludwika Wójcika, któremu Smoleń powierzył funkcję przewodniczącego PKOiK. Oprócz Wójcika do Krakowa jeździł Józef Rohloff, był on też łącznikiem K. Ziarny na powiaty: gorlicki, jasielski, krośnieński i łańcucki. W 1943 roku nastąpiło podporządkowanie cywilnym władzom oświatowym zespołu „Kuźnicy”. „Grono profesorów tego

³⁶ P. Adamski, *Wspomnienia...*

³⁷ por.: A. Massalski, *Szkolnictwo na Kielecczyźnie w okresie okupacji 1939—1945*, Kraków 1975, s. 92 i 163—164.

³⁸ Z. Szewera, *Sprawozdanie*, AZBDO, sygn. II/7/Tng.

³⁹ W. Górski, *op. cit.*

ośrodka odznaczało się specjalną aktywnością, a młodzież dużą dyscypliną. Jak wykazywały inspekcje przeprowadzone w terenie przez kol. Aurigę i Wójcika, poziom nauki w kompletach był bardzo wysoki”⁴⁰. Na posiedzeniach PKOiK obecni byli przedstawiciele „Rocha” i AK. W 1942 r. powołano Gminne Komisje Oświaty i Kultury, którymi kierowali: Stanisław Marczyk w Trzebownisku, Antoni Zabdyr w Piątkowej, Stefania Miklasz-Grochalowa w Hyżnem, Roman Rzepa w Przewrotnem, Maciej Indyk w Palikówce, Zygmunt Bednarz w Niebylcu, Tadeusz Świętoń w Strzyżowie, Aleksander Szczepan w Woliczce, Edward Wilk w Nosówce. Na spotkaniu Komisji z przewodniczącymi GKOiK uczestniczył Bronisław Chrzan z OBSz. Na terenie powiatu działały 3 Komisje Egzaminacyjne⁴¹.

Powiat strzyżowski podlegał PKOiK w Rzeszowie, a jej łącznikiem na tym terenie był Tadeusz Świętoń. Anna Hajduk, która kierowała ośrodkiem tajnego nauczania w zakresie szkoły średniej, wyjechała w lipcu 1942 r. do Krakowa, by zgłosić wyniki swojej pracy oraz zarejestrować uczestniczących w niej nauczycieli i uczniów. Została skierowana do Stanisława Jachimowskiego, który w rzeszowskiej komisji zajmował się szkolnictwem średnim. Objęła kierownictwo Komisji Egzaminacyjnej, która od lutego 1943 r. przeprowadzała sesje egzaminacyjne w wielu miejscowościach powiatu⁴².

W Kolbuszowej, która również początkowo podlegała rzeszowskiej PKOiK, w 1943 r. powstała samodzielna Komisja. Przewodniczącym został Bolesław Nazimek, nauczyciel w Nienadówce, powiatowy komendant BCh. Wydaje się jednak, że w powiecie kolbuszowskim większą rolę odgrywała Komisja Egzaminacyjna, którą z polecenia S. Jachimowskiego zorganizował Zygmunt Żytkowski przy współudziale Kazimierza Skowrońskiego. W 1944 r. powołano Podkomisję Egzaminacyjną w Sokołowie⁴³.

W Gorlicach wiosną 1942 r. dotychczasowy zespół kierujący tajną oświatą został uznany za Powiatową Komisję Oświaty i Kultury. Jedyną zmianą było wprowadzenie byłego nauczyciela PŁiG w Częstochowie, uchodźcę, w okresie okupacji nauczyciela szkoły powszechnej w Gorlicach — Stanisława Zabierowskiego, na miejsce usuniętego E. Kowarza. W ciągu lata przeprowadzono objazd powiatu, nawiązano kontakt z samodzielnymi dotąd kompletami, wyznaczono łączników w gminach. W listopadzie 1942 r., na polecenie często przyjeżdżającego do Gorlic

⁴⁰ J. Rohloff, *Tajne nauczanie na terenie powiatu rzeszowskiego w latach 1939—1944*, AZBDO, sygn. II/9/Rsw.

⁴¹ A. i S. Grochalowie, *Sprawozdanie z tajnego nauczania w pow. rzeszowskim*, AZBDO, sygn. II/2/Rsw; L. Wójcik, *Moje wspomnienia*, AZBDO, sygn. II/12/Rsw; S. Dobosz, *op. cit.*, s. 112—117.

⁴² A. Hajduk, *op. cit.*, s. 47—50.

⁴³ B. Chrzan, *Informacja...*, s. 86—87.

Karola Ziarny, przeprowadzono reorganizację PKOiK. Franciszek Gunia, dotychczasowy przewodniczący, objął kierownictwo PKOiK w Jasle; w Gorlicach na jego miejsce wyznaczono Kazimierza Czyżyka. Z powodu złego stanu zdrowia ustąpił z Komisji Dominik Gnoiński (aresztowany we wrześniu 1942, po kilku tygodniach zwolniony), jego miejsce zajął Edward Szybiński, nauczyciel w Tarnowskich Górach, uchodźca, następnie nauczyciel w rodzinnej Sękowej, działacz „Rocha” i BCh. Do marca 1943 zorganizowano Gminne Komisje Oświaty i Kultury, którymi kierowali: Józef Burkot w Rzepienniku, Józef Chmura w Bieczu, Bronisława Chomicz w Bobowej, Maria Gabryel w Sękowej, Józef Górowicz w Lipnikach, Emil Kujawski w Glinniku Mariampolskim, Wojciech Środulski w Ropie, Bronisław Wanat w Łużnej.

W czerwcu 1943 r. przeprowadzono kolejną zmianę w PKOiK: F. Gunia powrócił na stanowisko przewodniczącego, K. Czyżyk został jego zastępcą. W 1944 r. zmarł B. Wąsacz, członek Komisji, powiatowy przewodniczący TON. Kierownikiem Komisji Egzaminacyjnej był Stanisław Zabierowski, w 1943 r. powołano podkomisje w Stróżach i Rzepienniku⁴⁴.

W powiecie jasielskim w pierwszych miesiącach 1943 r. udało się połączenie dwóch dotąd niezależnych ośrodków. Przewodnictwo Komisji objęła Alfreda Breitmeierowa, a dyrektorowi Kazimierzowi Płaczkowi oddano kierownictwo Komisji Egzaminacyjnej dla szkół średnich (po jego aresztowaniu zastąpiła go w jesieni 1943 dyr. Zofia Popkowska). Od lata 1942 Jasło wizytowali: Karol Ziarno, Ignacy Jakubiec, Józef Rohloff. W czasie tworzenia PKOiK, przez parę miesięcy, pracę oświatową nadzorował Franciszek Gunia z Gorlic. A. Breitmeierowa zawoziła do Krakowa sprawozdania z pracy w powiecie i jeździła w teren m.in. do Jodłowej, Skołyszyna, Tarnowca, Brzostka. W lipcu 1944 r. odbyło się w Krakowie zebranie sprawozdawcze dla południowych powiatów Rzeszowszczyzny. Uczestniczyli w nim: Jan Smoleń i Włodzimierz Gałęcki z OBSz, Franciszek Gunia z Gorlic, Alfreda Breitmeierowa i Józef Syrek z Jasła. Na zebraniu omawiano wyniki dotychczasowej pracy i plany na zbliżający się okres powojenny⁴⁵.

PKOiK w Krośnie powstała w 1942 r. Przewodniczącym został Jan Lenart, a referentem do spraw szkolnictwa średniego ogólnokształcącego oraz przewodniczącym Komisji Egzaminacyjnej Stanisław Bobak. Komisja była, zdominowana przez zespół TON — czterech członków powiatowego kierownictwa znalazło się w składzie PKOiK. Jan Lenart,

⁴⁴ *Materiały tajnego nauczania powiatu Gorlice, AZG ZNP, sygn. 24/79; K. Czyżyk, op. cit., s. 94—95.*

⁴⁵ *A. Breitmeier, op. cit.; M. Wieliczko, op. cit., s. 206—207.*

kierownik Komisji i prezes TON, pełnił też funkcję łącznika OBSz na powiaty: sanocki, brzozowski, jasielski i gorlicki ⁴⁶.

Utworzenie Powiatowych Komisji Oświaty i Kultury było zakończeniem procesu organizowania władz tajnej oświaty w powiatach. Komisje spełniały swoje zadania do końca niemieckiej okupacji. Opierając się na Gminnych Komisjach Oświaty i Kultury, Komisjach Egzaminacyjnych, a także kierownikach szkół, kontrolowały one tajne szkolnictwo na swoim terenie. W czasie tworzenia Komisji, kierownicy OBSz korzystali z wypróbowanej już grupy powiatowych działaczy KOP, dokonano jednak korektur niezbędnych z punktu widzenia lewicowych tendencji panujących w Departamencie. Na ważniejsze stanowiska starano się wprowadzać działaczy związanych z przedwojenną lewicą związkową lub z Ruchem Ludowym i TON. W lecie 1943 r. podziemne szkolnictwo na całym terenie zachodniej Rzeszowszczyzny było już podporządkowane terenowym władzom Departamentu Oświaty i Kultury.

RYSZARD TERLECKI

SECRET EDUCATIONAL AUTHORITIES IN THE WEST RZESZÓW REGION
IN 1939—1944

Summary

The paper discusses the origin and structure of underground educational authorities in a region involving 11 districts of the former Rzeszów voivodship in 1939—1944. The interest was focused on regional branches of central educational authorities. There were neglected local initiatives, centres subordinated to military authority and political parties, and teacher trade union movement. There were shown the first attempts at an inclusion under the central guidance of a spontaneously formed movement in secret education, undertaken at the end of 1939 by the Board of Public Education. There was also described the parallelly developing activity of the Teacher Secret Organization.

In the autumn of 1940 there was founded a new directing centre — the Department for Education and Culture of the Government Deputy for the Country, to which the Board of Public Education subordinated. Since this moment the Department for Education and Culture served the function of a main centre which governed secret education over the Polish lands.

Translated by Maria Lewicka

⁴⁶ J. Ruszar, *Jawne i tajne nauczanie w okresie okupacji hitlerowskiej w Krośnie i krośnieńskim powiecie*, AZBDO, sygn. II/16/Kso; B. Chrzan, *Tajne władze...*, s. 50—51.

РЫШАРД ТЕРЛЕЦКИ**ОРГАНЫ УПРАВЛЕНИЯ ПОДПОЛЬНЫМ ПРОСВЕЩЕНИЕМ
НА ЗАПАДНОЙ ТЕРРИТОРИИ ЖЕШУВЩИЗНЫ В ПЕРИОД 1939—1944 ГГ.****Содержание**

В статье рассматривается возникновение и структура органов управления просвещением в период 1939—1944 гг. на территории, охватывающей 11 повятов бывшего жешувского воеводства. Внимание автора сосредоточено на работе местных органов, подчиненных центральному руководству, в статье опускаются местные инициативы и вопросы, связанные с деятельностью различных центров, подчиненных военным организациям, политическим партиям и профессиональному союзу учителей.

Представлены первые попытки создания централизованной системы управления стихийным движением подпольного просвещения, предпринятые образованной в конце 1939 г. Комиссией общественного просвещения. Рассматривается также деятельность подпольного Союза учителей.

Осенью 1940 г. возник новый орган — Департамент просвещения и культуры Делегатуры лондонского правительства в Польше, которому подчинилась Комиссия общественного просвещения. Департамент просвещения и культуры стал центральным органом управления подпольным просвещением в Польше.

Перевод Татьяны Кленович